

РЕТКИ И ЗАГРОЗЕНИ ВИДОВИ ПТИЦИ ОД РОДОВИТЕ GYPALUS, GYPS, AEGYPIUS И NEOPHRON НА ПОДРАЧЈЕТО НА ЈУГОСЛАВИЈА И МАКЕДОНИЈА

1. ВОВЕД

Меѓународната Унија за заштита на природата (IUCN) со седиште во Швајцарија, објави податоци кои укажуваат на застрашувачки промени што се случуваат во животинскиот и растителниот свет на нашата планета. Притоа се нагласува дека еднаш исчезнат вид — исчезнува засекогаш, а последиците од тоа се непредвидливи и со далекусежни последици.

Според овие податоци, за последниве 350 години на Земјата исчезнале 36 видови цицачи, 94 видови птици, додека уште 600 животински организми се наоѓаат пред изумирање. Имајќи ја предвид оваа состојба, Меѓународната унија за заштита на природата и природните богатства, во 1966 година покренала иницијатива за изготвување на така наречена „Црвена книга“, односно да се изврши попис на животинските и растителните организми кои во светот се наоѓаат пред изумирање. Во овој список треба да бидат земени предвид само оние видови што се загрозувани на подрачјето на своето распространување, додека видовите што се загрозувани во рамките на една држава не влегуваат во овој попис.

Од овие причини во Југославија е покрената иницијатива за изработка на национална црвена книга во која ќе бидат внесени сите оние видови кои во рамките на нашата земја или се загрозувани и ретки, или пак се наоѓаат пред исчезнување. Основната цел на оваа публикација е да го сврти вниманието на јавноста кон потребата од заштита и рационално искористување на природните богатства и природата во целина. Како една од задачите на оваа книга, исто така, е да се презентираат и основните податоци за состојбата на секој загрозен, редок или исчезнат вид, како и мерките што треба да се преземат тие да се заштитат или пак да се ревитализираат. До колку некои од овие видови се загрозувани или се наоѓаат пред изумирање во само некој

дел од Југославија, тогаш секоја република или покраина за своите потреби може да изготви список на ваквите видови, та дури и да публикува посебна книга.

Во зоогеографски однос нашата земја е мошне интересна, бидејќи може да се сретнат поголем број реликти, односно видови застапени со мал број, а во геолошкото минато биле широко распространети, потоа ендеми, односно видови врзани за ограничено местоживеење, како и поголем број видови што се загрозени или се наоѓаат пред изумирање во поширокиот простор на Европа.

Според досегашните прелиминарни истражувања, бројот на загрозените животински видови на подрачјето на нашата земја е значителен (над 100 видови). Исто така, со овие истражувања установени се неколку вида за кои веќе може да се тврди дека целосно се исчезнати кај нас. Во овој однос особено загрижува состојбата со орнито-фауната на нашите мочуришта, шуми, степи и сл.

2. ЦЕЛ И МЕТОДА НА РАБОТА

Поради недоволниот број податоци потребни за изработка на црвената книга на Југославија, проценувањето состојбата на некои загрозени видови цицачи и птици беше многу отежнато. Токму од овие причини нашата работа беше насочена, главно, кон што пореално одедување на состојбата на видовите што ќе бидат предмет на црвената книга. Притоа, до максимум ги користевме, како расположивите литературни податоци, така и нашите повеќегодишни набљудувања спроведени на подрачјето на Македонија.

При класификацијата на видовите, во прв ред ја користевме усвоената методологија за нашата земја. Според фактичката состојба, видовите ги класираме во следниве четири категории:

- Исчезнати,
- Загрозени,
- Осетливи видови на еколошки промени, и на
- Реликти.

Во првата категорија ги класиравме оние видови-птици чие постоење со повеќегодишни истражувања не беше потврдено, како во нивните карактеристични биотопи, така и во непосредна нивна околина.

Во категоријата на загрозени видови разврстувањето го извршивме по следниве три основи: прво, на загрозени видови, кои поради нивната сегашна состојба се наоѓаат во опасност да исчезнат, второ, на загрозени видови што се застапени со мал број, односно чија популација се наоѓа под нивото на биолошкиот минимум и конечно — на загрозени видови, чии местоживеења радикално се намалени па тие се изложени на директна опасност целосно да исчезнат.

Во категоријата на особено осетливи видови класификацијата ја извршивме по следниве основи: прво, на осетливи видови чија бројност е релативно задоволувачка, но притоа реално може да се претпостави дека во догледно време ќе може да преминат во категоријата на загрозени видови; второ, на осетливи видови чии популации, поради нивно прекумерно искористување, значително се намалени, или пак поради нарушувањата во нивните местоживеења во догледно време може да биде доведен во прашање нивниот траен опстанок.

Во четвртата категорија ретки видови, класификацијата ја изведовме по овие критериуми: прво, на ретки видови што се застапени во нашата земја во мал број (а засега не се загрозени), потоа на ретки видови што се среќаваат на тесно географско подрачје и конечно на ендеми и реликтни видови.

Поради ограничениот простор, во овој труд ќе ги обработиме само видовите од родовите: *Gypaetus*, *Gyps*, *Aegypius* и *Neophron*.

3. РЕЗУЛТАТИ ОД ИСТРАЖУВАЊАТА

3.1. Систематска класификација

Видовите од погоре споменатите четири рода ја имаат следнава систематска класификација:

Ред: ACCIPITRES

Фам.: Falconidae (Accipidae) — соколовки

Род: *Gypaetus*

Вид: *Gypaetus barbatus aureus* Habl. — брадест жолтоглав мршојадец (15)

Род: *Gyps*

Вид: *Gyps fulvus fulvus* (Habl.) — белоглав мршојадец (15)

Род: *Aegypius*

Вид: *Aegypius monachus* L. — црн мршојадец (15)

Род: *Neophron*

Вид: *Neophron percnopterus percnopterus* L. — мал бел мршојадец (15).

Статус: редок (и загрозен) вид.

Распространување: Брадестиот жолтоглав мршојадец има евро-медитеранско распространување. Во Југославија населува релативно мал број карактеристични биотопи.

Во СР Србија е мошне редок. Reiser (1904, 1939) како гнездилка го утврдил на Миџора и Бабин Зуб (Стара Планина), потоа на Сува Гора (1899) и Сикевачка клисура. Gengler (1920) го детерминирал на еден ютстрелен примерок во околината на Белград. На Сува Планина бил забележан во август — 1947 год. (16). Во САП Косово бил забележан еден примерок на Шар Планина (13) и во околината на Призрен (9).

Го има во СР Босна и Херцеговина, а бил регистриран кај Фоча (20, 25).

3.1.1. *Gypaetus barbatus aureus* (Habl.) — брадест жолтоглав мршојадец

Во СР Хрватска бил регистриран во Далмација (10).

Reiser (1896) наведува дека во СР Црна Гора бил забележан во клисурите на Пива и Тара, потоа кај Сушица и покрај Југословенско-Албанската граница (25).

Во СР Македонија бил установен како гнездилка во клисурата на Бабуна и Тополка (15) Stresemann го забележал во око-

лината на Валандово, додека *Viereck* на Пелистер (15). Исто така, бил регистриран на Баба Планина, Селечка Планина, на Плетвар, во Македонски Брод и во клисурата на р. Треска (6). Во Скопска котлина бил мошне редок (17, 15). Почесто бил забележуван во периодот 1914—1918 година, кога во клисурата на р. Треска гнездеа повеќе пара (9). За време на II светска војна од страна на германските војници речиси сите овие птици во клисурата Треска биле отстрелани. Сл. 1.

Со наши набљудувања регистриравме 3 примерока во околината на Неготино, покрај Вардар (март — 1981), а еден примерок отстрелан, покрај Црна Река (Мариовско), се наоѓаше препариран во просториите на ловечкото друштво од Прилеп. Еден примерок имаме забележан на пл. Стогово (?) во септември — 1983 година, за кој претпоставуваме дека беше од овој вид, и на Витачево (1987).

Местоживеење: Најчест е на високопланински подрачја, во длабоки клисури и тешко достапни карпести биотопи.

Бројност во природата: Жолтоглавиот брадест мршојадец во споредба со сотојбата од пред II светска војна, на подрачјето на Македонија (и Југославија) стана мошне редок вид. Во некои негови поранешни познати гнездилишта речиси целосно е исчезнат.

Причини за изменетата состојба: Една од основните причини за смалениот број, во прв ред, а негрижата на луѓето за негова заштита. И неконтролираниот отстрел во минатото, придонесе за намалување на бројноста на жолтоглавиот брадест мршојадец.

Досега преземени мерки за заштита: Според аконот за ловство на Македонија, овој вид е прогласен за трајно заштитен.

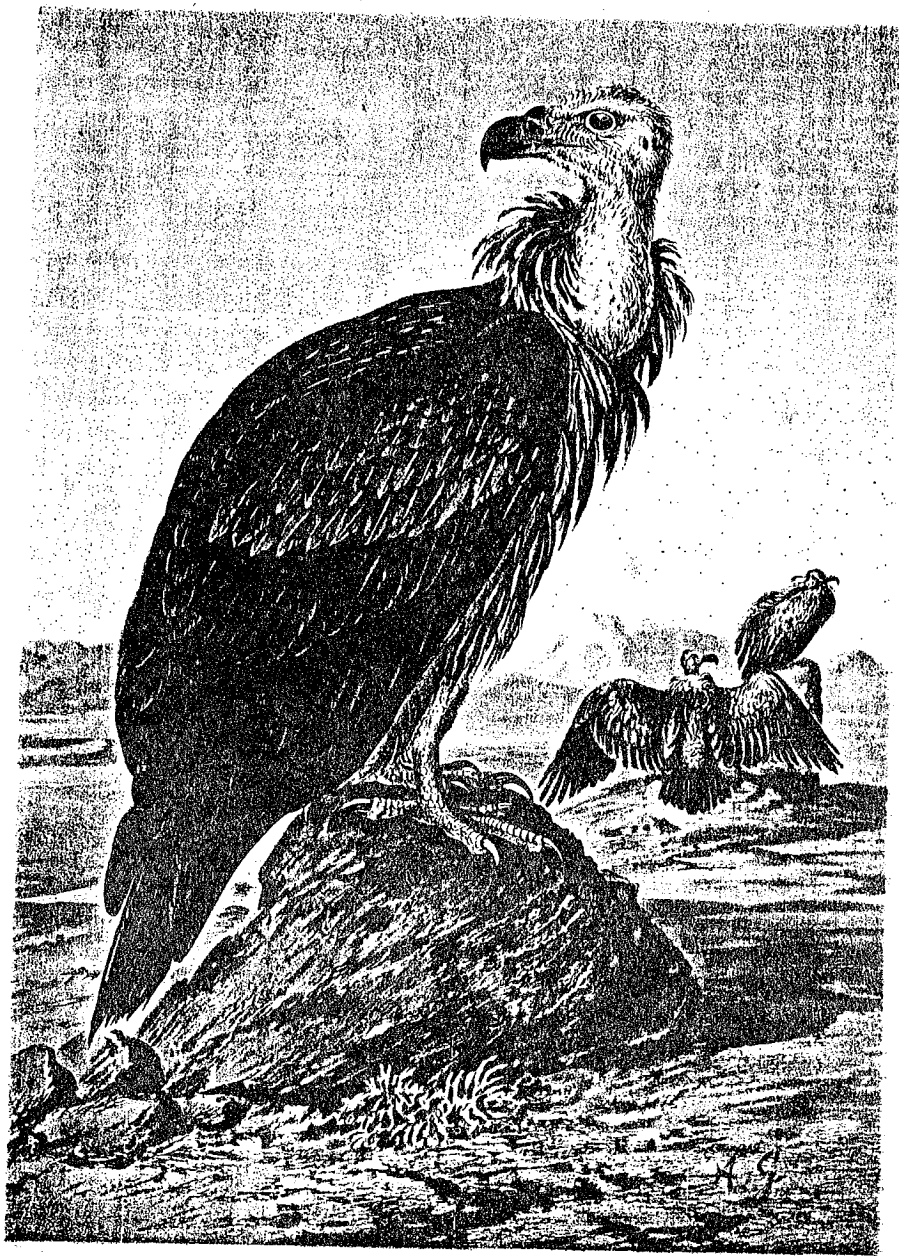
Мерки на заштита: Строго придржување до пропишаните мерки на заштита од Законот за ловство, како и заштита на неговите гнездилишта.

3.1.2. *Gyps fulvus fulvus* (Gänsser) — белоглав мршојадец

Статус: загрозен вид.

Распространување: Белоглавиот мршојадец има широко медитеранско распространување, а најчест е во полупустињските предели на Европа и Африка.

Во СР Србија најчесто се среќава во недостапни подрачја. Од Дамбровски (1890) и Матвејев (1948) како гнездилка бил установен на Гердап (16), но бил регистриран и на следниве други локалитети: Просјек, с. Лаза (јужно од Крупањ), на Стара Планина, Орлов Камен, Ужице (Reiser — 1905, 1939), Дивчибаре, Маљен (Матвејев — 1950), ок. Пирот (Матвејев), Видличка Планина и на други места. Во САП Војводина бил регистриран на Делиблатска Пешчара, Обедска Бара, а во Сента — Костур како гнездилка (14), потоа пак како гнездилка бил забележан на Гребенац, Дели Блато, Купиново, Стара Пазова (14) и на др. места. Во САП Косово бил установен на Косово Поље (13) и во Руговска Клисура (12, 16).

Слика бр. 2 — Белоглав мршојадец

Во СР Хрватска бил забележан на Копачки рит и во околината на Барања (19), потоа на островите Првиќ, Крк, Св. Гргур, Голи Оток, Пакленица (12), во Далмација (10), во околината на Риека (25) и на други места. На Кварнерското подрачје во 1969

година биле избројани околу 120 примероци (12), а бил набљудуван и долж Јадранскиот брег и на повеќе острови (2, 23).

Во СР Босна и Херцеговина бил установен по течението на р. Неретва (20) и на др. места.

Во СР Црна Гора бил регистриран во околината на Цетиње (K ü s t e r — 1842), Мала Риека, Братоножики, во околината на Острог, Црвена Грета (Дурмитор) и на др. места (25).

На подрачјето на СР Македонија бил мошне чест, а како гнездилка бил регистриран во клисурите на Треска и Вардар — пред Т. Велес (9, 15), потоа во клисурата на Бабуна (6, 17, 18), Тополка (B o n z h o t и H e n r i c i — 1929). Според M a k a t s c h W. (15), белоглавиот мршојадец бил регистриран во околината на Битола (6), а на ова подрачје бил забележан и од M c G r e g o r, додека S c h l a g e r и G o e t z (4) го забележале во околината на Скопје и Демир Капија (3). Исто така, бил забележан во околината на Македонски Брод и клисурата на Треска.

Со наши повеќегодишни набљудувања сме го регистрирале кај Демир Капија (1981, 1986), потоа во клисурата на Црна Река кај Врпско — (февруари — 1986), на план. Стогово (септември — 1983), Брзовец на планината Бистра (1978, 1979), потоа на Богословец (1974), а еден примерок што е отстрелан на Факултетското ловиште кај с. Трубарско (1962) се наоѓа во зоолошката збирка на Шумарскиот факултет во Скопје.

Местоживеење: Се гнезди по пештери што се наоѓаат во длабоки речни клисури. Инаку, често населува тешко пристапни карпести терени, длабоки клисури и високи планини. Сосема ретко се гнезди на дрвја.

Бројност во природата: Во минатото бил мошне чест. Меѓутоа, од 1960 година па наваму, неговата бројност особено се намалува.

Причини за изменетата состојба: Како една од основните причини за намалување на бројноста на белоглавиот мршојадец е негрижата на луѓето за негова заштита, како и заштита на неговите гнездилишта.

Досега преземени мерки за заштита: Според Законот за ловство на Македонија, белоглавиот мршојадец е трајно заштитен вид.

Мерки на заштита: Утврдување и заштита на неговите гнездилишта и нивно прогласување за строго заштитени орнитолошки резервати.

3.1.3. *Aegypius monachus* L. — црн мршојадец

Статус: редок вид.

Распространување: Црниот мршојадец е најраспространет во планинските земји на Евроазија.

Во СР Србија речиси го нема (16). Еден пар на гнездење бил регистриран во Дубока Река на Копаоник (1940). Како доказан материјал се препарирани и примероци од околината на Уб и Зе-

мун. Во САП Војводина бил регистриран на Фрушка Гора, во Бачка Паланка, Рума (1, 14), додека во САП Косово бил забележан на Грачаница и Голеш (13).

Во СР Босна и Херцеговина бил регистриран во долината на р. Неретва (20).

Во СР Црна Гора, исто така, е мошне редок, а бил забележан кај Затријебац покрај Цевна (25).

Во СР Хрватска бил регистриран на Копачки рит (19).

На подрачјето на СР Македонија бил установен на повеќе места. Во околината на Скопје бил многу поредок откојку белоглавиот мршојадец, а редовно се среќавале во јато од 2—3 примероци. Се гнездел во околината на с. Бразда (Скопско), во подножјето на планината Водно, потоа во клисурата на р. Треска и во Овче Поле покрај Ерѓелија (9). Во 1938 година бил забележан покрај Дојранско Езеро (15) а по Bodenstein (1944) и по Katinger (1931) се среќавал кај Градско, додека Gengler (во месеците VII, VIII и IX) го набљудувал во околината на Скопје. Како гнездилка бил регистриран и во Демир Капија (4).

Местоживеење: Најчесто запоседнува рамничарски предели, а поретко оди во планините. Се гнезди по високи дрвја.

Бројност во природата: Црниот мршојадец отсекогаш бил мошне редок вид кај нас. Во одделни подрачја веќе одамна не се забележува.

Причини за изменетата состојба: Кај нас е редок бидејќи нашата земја се наоѓа на периферијата на неговиот ареал.

Досега преземени мерки за заштита: Како и сите други мршојадци и овој вид со Законот за ловство на Македонија е прогласен за трајно заштитен вид.

Заштитни мерки: За да се спречи неговото целосно исчезнување треба да се истражат неговите гнездилишта, а потоа и трајно да се прогласат за строги отнитолошки резервати.

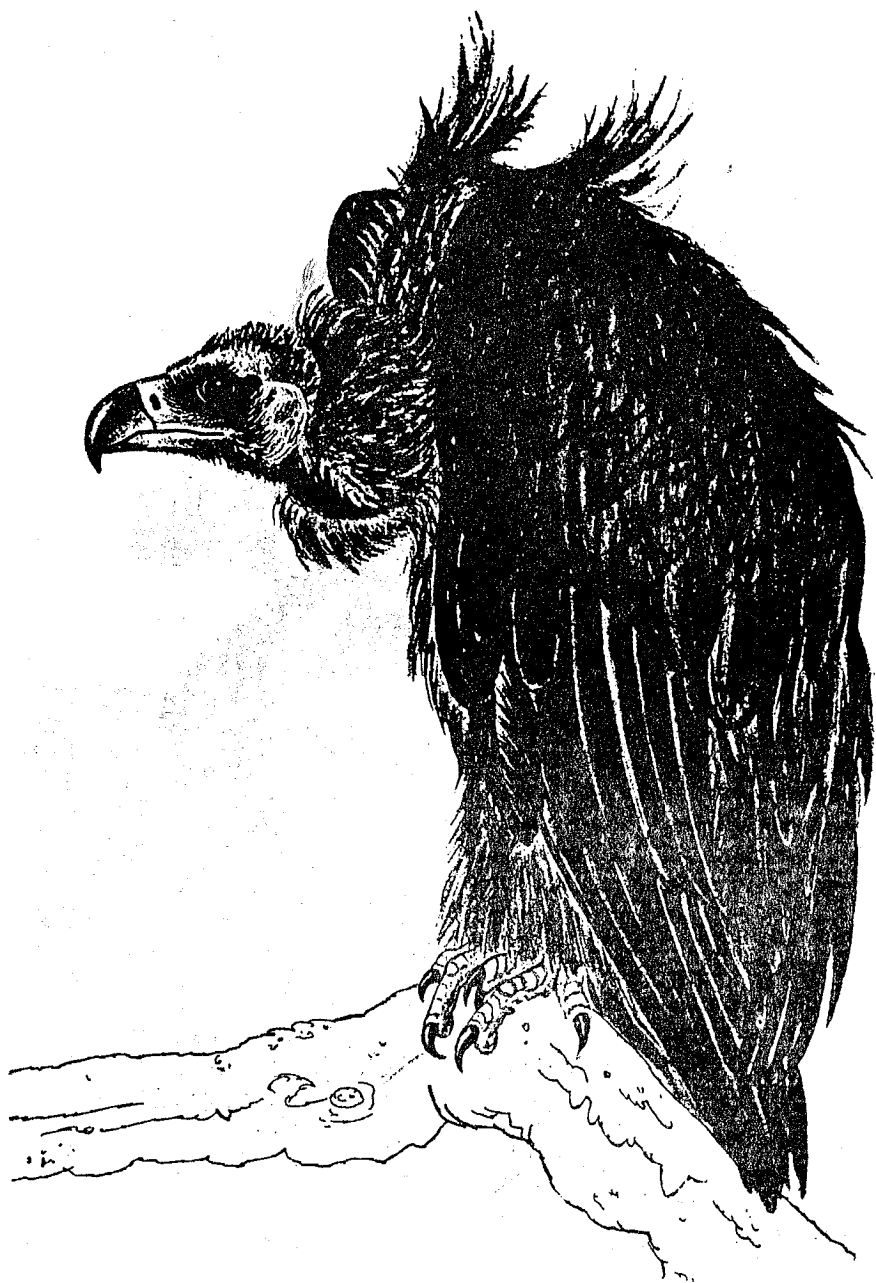
3.1.4. *Neophron percnopterus percnopterus* L. — мал бел мршојадец

Статус: загрозен вид.

Распространување: Малиот бел мршојадец има евроазиско распространување. Во нашата земја се среќава речиси во сите републики и покраини.

Во СР Србија најчесто ги населува ридско-планинските подрачја со стрмни страни и длабоки клисури. Како гнездилка е регистриран во Сврљинска, Јелашничка и Сижевачка клисура (16), додека Reiser (1939) го регистрирал и во Гердап. Во САП Војводина е регистриран покрај Вршац, Дели Блато, Фрушка Гора, Бела Црква и во околината на Бачка Паланка (1). Мошне е редок во САП Косово (13), а е регистриран во Руговска клисура (16).

За подрачјето на Далмација (СР Хрватска) малиот бел мршојадец е внесен во списокот на орнитофауната (12), а во околината на Сплит (1924) бил отстрелан еден примерок.

Сл. 3. Црн мршојадец

Во СР Босна и Херцеговина бил регистриран во околината на Мостар-Метковиќ (5), потоа во долината на Неретва, Глушац (24) и на други места.

Сл. 4. Мал бел мршојадец

На подрачјето на СР Црна Гора бил регистриран кај Врбица (покрај Медун), потоа на Морача — Лијева Река, Пиперска стена, Крстац (25) и во околината на Скадарско Езеро (7).

Како гнездилка во Македонија бил регистриран во околината на Т. Велес и во клисурата на Тополка (15), потоа во околината на Битола, р. Бабуна (18, 24), Буково (6), во клисурата на Треска, Таорската клисура, на Јакупица и по течението на Вардар (8, 9, 17). Со наши повеќегодишни набљудувања сме го забележувале најчесто покрај р. Вардар и тоа од Скопје, па сè до Демиркаписката клисура (1961, 1963, 1968, 1973, 1974, 1987), потоа на Богословец — Овчеполско (1971), по течението на Брегалница (1969, 1973), р. Пчиња и на Витачево (1987). Сл. 4.

Местоживеење за живот бара отворени големи места. Поредок е во рамнините, а најчесто населува длабоки клисури и терени со стрмни страни. Најчесто се гнезди по карпи, а сосема ретко на дрвја.

Бројност во природата: Во споредба од минатото (од 1963 година наваму), бројот на малиот белоглав мршојадец е речиси за неколку пати намален. На одделни негови поранешни местоживеења речиси целосно е исчезнат.

Причини за изменетата состојба: Во поранешниот период бил и лесна мета на несовесни ловци, бидејќи бил мошне чест во околината на населените места и по течението на поголемите реки. Како една од причините за ваквата состојба може да се смета и недостигот на храна, а особено откако се престана со испуштањето на кланични отпадоци по реките.

Досега преземени мерки на заштита: Според Законот за ловство на Македонија, овој вид е трајно заштитен.

Мерки на заштита: За да се спречи натамошната деградација на неговата популација, нужно е да се забрани каков бил отстрел и расипување на неговите седала.

4. ЗАКЛУЧОЦИ

Врз основа на извршените проучувања на состојбата на подвидовите од родовите: *Gypaetus*, *Gyps*, *Aegypius* и *Neophron*, може да се констатира следново:

— Бројната состојба на брадестиот жолтоглав мршојадец, белоглавиот мршојадец, црниот мршојадец и малиот бел мршојадец, во споредба со минатото осетно е намалена, па поради тоа се класирани во загрозувани видови;

— Особено загрижува состојбата со жолтоглавиот и црниот мршојадец, па како такви овие видови се разврстени и како ретки видови;

— Досегашните законски мерки на заштита не ги дадоа очекуваните резултати;

— Неопходно е да се пристапи кон систематско проучување и следење на нивната популација, при што особено внимание треба да се посвети на заштитата на нивните активни гнездилишта;

— Покрај пропишаните мерки на заштита, нужно е да се воведат соодветна пропаганда за нивна заштита на подрачјето на СР Македонија и Југославија;

ЛИТЕРАТУРА

1. Antal-Fernbach i dr. 1969: Popis ptica AP Vojvodine sa historiskim pregledom D-r Kevea (Larus—XXIII) Zagreb.
2. Berhauer, W. (1957): Ornitološka opažanja na Jadranskoj Obali (Larus—IX—X) Zagreb.
3. Gerendet, P. (1957): Škanjac belorepi (*Buteo rufinus*) u klanjcu Demir Kapije (Larus—XI) Zagreb.
4. Goetz, L. (1954): Snimanje ptica za vrijeme moga putovanja po Jugoslaviji (Larus—VIII) Zagreb.
5. Ern, H. (1958/59): Ornitološka opažanja s puta po Jugoslaviji (Larus — XII — XIII). Zagreb.
6. Илић, А. (1970): Гнездилици во околината на Битола (Моноск).
7. Ivanović, B. (1970): Neka opažanja na Skagarskom jezeru (Larus—XXI—XXII) Zagreb.
8. Јоветић, Р. (1960): Орнитофауна ловишта Пољопривредно-шумарског факултета у Скопју (Годиш. Збор. на Зем. Шум. фак. Том — XIV) Скопје.
9. Karaman, S. (1950): Ornitofauna Skopske kotline (Larus—III) Zagreb.
10. Krpan, M. (1954): О почетцима орнитологије у Далмацији (Larus—VIII) Zagreb.
11. Krpan, M. 1958/59: Prilog poznavanju ptica okoline Splita (Larus—XII—XIII) Zagreb.
12. Lovrić, A. (1960): Ornitogene biocenoze u Kvarneru (Larus—XXIII) Zagreb.
13. Марчевић-Андрејевић, (1960): Орнитофауна Косова и Метохије, Приштина.
14. Marčetić, M. (1955/56): Orlovi u Vojvodinskim biotopima (Larus—IX—X) Zagreb.
15. Matvejev, S. (1948): Ptice okoline Skopja (Larus—), Zagreb.
17. Makatsch, W. (1950): Die Vogelwelt Macedoniens. Lajpcig.
16. Матвејев, С. (1960): Распрострањење и живот птица у Србији, Београд.
17. Matveiev, S. (1948): Ptice okoline Skopja (Larus—), Zagreb.
18. Micholitsch, A. (1957): Ornitološka zapazanja u NR Makedoniji (Larus—XI), Zagreb.
19. Rucner, D. (1960): Prilog poznavanju ornitofaune Kopačkog rita i okolice Baranje (Larus—XIV), Zagreb.
20. Rucner, D. 1952/53: Ptice doline Neretve (Larus—VI—VIII), Zagreb.
21. Rucner, D. (1957): Novi podatci za zapoznavanje ornitofaune Donje Neretve (Larus—XI, Zagreb.
22. Čević, I. (1953) Lovstvo (Lovačka knjiga), Zagreb.
23. Helmut, D. (1961): Proljetna ornitološka osmatranja na otoku Krku (Larus—XV), Zagreb.
24. Hughes-Sumrefild (1957): Spisak ptičijih vrsta promatranih u Jugoslaviji (Larus—XI), Zagreb.
25. Reiser-Fuhrer (1896): Ornith. Balcanica, Viena.

SUMMARY

RARE AND ENDANGERED BIRDS OF THE SPECIES OF GYPAETUS GYPS, AEGYPIUS AND NEOPHORON LIVING ON THE TERRITORY OF MACEDONIA

B. TRPKOV

After consulting copious literature and enriching his own observations, the writer discusses here the situation of the following sub-species: *Gypaetus barbatus aureus* H., *Gyps fulvus fulvus* Habl., *Aegypius monachus* L. and *Neophoron percnopterus percnopterus* L. He states that all these sub-species on the territory of Yugoslavia, including Macedonia, are to be regarded as rare and endangered.

The writer concludes with some suggestions for certain measures to be taken for their protection.

Лазар ДОНЕВСКИ

ПОПУЛАЦИОНА ДИНАМИКА НА ГЛАВНИТЕ ВИДОВИ ДЕФОЛИЈАТОРИ НА ДАБОВИТЕ ШУМИ ВО МАКЕДОНИЈА

ВОВЕД

Во склопот на биоценотските истражувања на дабовите шуми во Македонија, нанзад за десетина години, паралелно беше следено и движењето на популационата динамика на главните видови дефолијатори во овие шуми.

Предмет на истражувањата беа главните дефолијатори, кои се склони на пренамножување од фамилиите Tortricidae, Lymantridae, Geometridae и Noctuidae.

За следење на популационата динамика на дефолијаторите, беа избрани две карактеристични климатогени заедници кои треба да претставуваат типични пресеци на две различни еколошки средини. Првата е во близина на Демир Капија, односно во непосредно соседство на железничката станица Клисуре. Таа претставува заедница од *Cossifera* — *Carpinetum orientalis* (прнар-црн-габерова заедница) и која му припаѓа на субмедитеранскиот сојуз од *Ostrya carpinetum orientalis*. Оваа заедница ѝ припаѓа на медитеранската вегетациска регија.

Вториот локалитет е во близина на село Царевиќ, на падините на Селечка планина, односно во близината на градот Прилеп. Оваа климатогена шумска заедница претставува термоксерофилна заедница од *Quercetum Confertae* — *cerris carpinetosum orientalis*. Оваа заедница ѝ припаѓа на умерено континенталната вегетациска регија.

Двете климатогени шумски заедници со своите типични климатски карактеристики, го условуваат флористичкиот состав, а со тоа и разновидноста на ентомофауната.

МЕТОДА НА РАБОТА

За истражување на движењето на популацијата на дефолијаторите, поставени се огледни и контролни површини на локалитетите во Демир Капија и Царевиќ (Прилепско). На овие стационари